

ЕКОНОМІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЗАКАРПАТТЯ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

В.В. Тьорло

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,
м. Київ, Україна

Tiorlo V.V. Economic and organising problems of the use improvement of land resources in Transcarpathia in early XXI century

Taking into consideration natural and economic conditions and the peculiarities of agricultural development, the main economic problems of Transcarpathian land resources use are considered. The state of land relations reforming in the district are taken into account. Much attention has been paid to revealing organizational problems of land use in the district.

Недостатні темпи суспільного розвитку Закарпаття та нижчий рівень його розвитку в порівнянні з іншими областями України за умов недосконалості чинного законодавства, низької виконавчої дисципліни, нестабільності виробничо-технологічних процесів, в значній мірі обумовлені економічними та організаційними проблемами, що існують в регіоні, і, зокрема, в землекористуванні. Причому положення ускладнюється дестабілізуючим антропогенним впливом та несприятливою дією природних чинників, синергічний прояв яких набуває в окремих випадках катастрофічних масштабів.

Кінець ХХ та початок ХХІ століття в Закарпатті відзначається значними змінами, які є наслідком соціально-економічних перетворень, що відбуваються в Україні після проголошення нею незалежності в 1991 р. і, зокрема, проведенням земельної реформи в державі. Раніше діюче законодавство не сприяло збереженню земельних ресурсів, підвищенню ефективності господарювання та ринковим трансформаціям. В Закарпатті це отримало свій прояв не тільки в скороченні обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, але й у наслідках руйнівних повеней, що обумовлювали зниження рівня життя населення.

Закарпаття знаходиться в одному з найзволуженіших регіонів України і належить до найбільш паводкобезпечних зон Європи. За останнє століття найбільш руйнівними і небезпечними за наслідками впливу на природне середовище, населення та господарство Закарпатської області були високі паводки в листопаді 1998 року та березні 2001 рр. Сумарні збитки, що були завдані цими паводками безпосередньо населенню області оцінюються в 514 млн. грн.

Головними економічними проблемами використання земельних ресурсів Закарпаття в наш час є перехід до ринкових засад землекористування та становлення дієвих механізмів регулювання цього процесу з врахуванням необхідності відтворення та охорони земельних угідь.

Сучасні земельні відносини краю обумовлені не тільки специфікою природних умов, але й особливостями історичного розвитку, зокрема

колоніальним минулим регіону, коли впродовж століть територія регіону переходила від одних колонізаторів до інших. За таких умов метою "розпорядників" чужою територією було отримання в найкоротший час максимальних прибутків. Але для комплексного вирішення еколого-економічних та організаційних проблем використання земельних ресурсів Закарпатської області необхідно враховувати особливості еволюції земельних відносин в регіоні на протязі всього періоду його розвитку.

В результаті здійснення визначених Земельними кодексами 1992 і 2001 рр., відповідними законами України та Указами Президента заходів з реформування земельних відносин в Закарпатській області станом на 16 січня 2002 р. площа земель, переданих у власність недержавних сільськогосподарських підприємств складала 292,7 тис. га або 23 % її земельного фонду; з них площі сільськогосподарських угідь становили 268,9 тис. га. На засадах приватної власності на землю і майно реформовані всі 169 недержавних сільськогосподарських підприємств. При цьому створено 248 нових агроформувань ринкового типу, з них 20 приватно-орендних підприємств, 158 товариств з обмеженою відповідальністю, 25 сільськогосподарських кооперативів та 39 селянських (фермерських) господарств.

Новостворені агроформування займають 45,1% загальної площі сільськогосподарських угідь недержавних підприємств, з них товариства з обмеженою відповідальністю – 19,1 %, приватно-орендні підприємства – 2,9 %, селянські (фермерські) господарства – 2,1 %, сільськогосподарські кооперативи – 1,8 %.

Площа зданих в оренду земель, що перебувають у власності громадян та юридичних осіб, складає 68,5 тис. га. З них орендодавцями за формами власності є: громадяни (приватна власність) – 2,8 тис. га (65,8 % площі загальної орендної землі); юридичні особи – 1 га; органи місцевого самоврядування – 5,2 тис. га (12,3 %); органи державної влади – 9,3 тис. га (21,9 %). При цьому зареєстровано 46113 договорів оренди землі.

На початок 2002 р. в структурі форм власності на земельні угіддя Закарпаття частка державної форми по загальній площі земель складала 77 %, по сільськогосподарським угіддям - 41,8 %, ріллі – 18,5%; питома вага приватної форми власності по вказаним позиціям відповідно була – 19,8 %, 52,3 та 77,7 %; решта, що становить 3,2 %, 5,9 і 3,8 %, припадає згідно з державними актами на колективну, а відповідно до Земельного кодексу 2001р. – фактично на комунальну власність.

Слід зазначити, що реформування земельних відносин в Закарпатській області має цілу низку проблем. До найголовніших з них, крім вже названих, відносяться: недосконалість процесів роздержавлення та приватизації земель; нерациональний механізм отримання пільгових кредитів та субсидій для розвитку ефективних форм господарювання, невисокі темпи розвитку сучасної інфраструктури в сільськогосподарському виробництві та лісовому господарстві, незначні обсяги фінансового забезпечення заходів з відтворення та охорони земельних ресурсів області; низький рівень загальнодержавної ефективності організаційних форм використання земельних угідь, перш за все, у сільському господарстві.

Для подальшого суспільного розвитку Закарпаття необхідним є розв'язання існуючих організаційних проблем. Щодо впровадження

ефективних форм організації агро- та лісокористування важливим є завершення становлення в області господарських структур ринкового типу, які могли б забезпечити функціонування ефективного економічного механізму, регулювання взаємовідносин із навколишнім природним середовищем і враховували б існуючі в кожному конкретному випадку особливості природних, соціальних та економічних умов.

З огляду на існуючу останнім часом складну екологічну та соціально-економічну ситуацію, особлива роль належить створенню умов, що забезпечили б прийняття виважених рішень щодо удосконалення використання в цілому земельних ресурсів Закарпаття. При цьому вирішальна роль належить рівню їх обґрунтованості. Механізм прийняття рішень повинен виключати можливість їх помилковості за наслідками прояву як найближчим часом, так і в майбутньому. Вагома роль в наш час належить також удосконаленню організації управління в частині прискорення запровадження адміністративно-розпорядчих механізмів прийняття рішень та контролю за їх використанням і наслідками впливу на навколишнє природне середовище. При цьому актуального значення набуває організація комплексної регіональної системи моніторингу Закарпаття, важливими складовими частинами якої повинні бути підсистеми спостережень за станом навколишнього природного середовища і земельних ресурсів.

Щодо комплексного моніторингу земельних ресурсів регіону, то його організація передбачає становлення цілісної системи постійного спостереження в просторі та часі за змінами їх стану в процесі життєдіяльності суспільства з використанням необхідних параметрів та показників. При цьому моніторинг повинен охоплювати дослідження в динаміці та оцінку впливу всієї сукупності природних та антропогенних факторів в процесі землекористування з метою отримання достовірної інформації про стан екосистем. Це дасть можливість прогнозувати ймовірний розвиток екологічної ситуації та обґрунтувати дієві заходи з попередження негативного їх впливу на соціальну підсистему та господарство регіону. Слід зазначити, що як з економічної, так і з соціальної точок зору ефективнішим є попередження негативного впливу антропогенних та природних факторів, ніж наступна ліквідація їх наслідків, яка, до речі, може лише частково відновити попередній стан еколого-соціальних систем. В організації комплексного моніторингу важливе значення має також вибір землекористувачів, які були б типовими для природного середовища та організації виробництва в основних ландшафтних одиницях регіону.

У відношенні ефективності функціонування організаційних і, зокрема, управлінських систем, важливим є забезпечення їх потреб сучасними засобами зв'язку та оргтехніки. При цьому першочергового значення набуває організація в області єдиної системи автоматизованого зв'язку з обсягом каналів, який забезпечував би своєчасно отримання всієї інформації, що має самостійне значення.

Велике значення для вирішення існуючих проблем землекористування в Закарпатській області має формування регіонального ринку землі та розвиток пов'язаної з цим інфраструктури (товарних бірж, оптових ринків, аукціонів, заготівельних кооперативів тощо), надання фізичним та юридичним особам на прийнятних умовах кредитів для становлення та розвитку ефективних форм господарювання, підтримки з боку державних органів управління

приватних структур, що використовують земельні ресурси, з організацією чіткого моніторингу за екологічними та економічними наслідками господарювання.

Важливим напрямом удосконалення землекористування Закарпатської області є пристосування структури земельного фонду до сучасних екологічних вимог. Проте, здійснення відповідної трансформації в умовах переважання приватної власності на сільськогосподарські угіддя може бути реалізоване лише за умови надання відповідної компенсації власникам земельних ділянок при зміні їх статусу чи вилученні з сільськогосподарського обігу. Власники низькопродуктивних угідь не зацікавлені у виведенні їх земель із сільськогосподарського обігу, тому, що вони за прийнятих законодавчих норм отримують певний дохід. Враховуючи це, держава повинна їм компенсувати його втрату в повному обсязі.

Зменшення площ земельних угідь у сільськогосподарському використанні може також призвести до зниження рівня забезпечення населення продуктами харчування за рахунок власного виробництва. Тому потрібно застосувати такий економічний механізм, який би виключав можливість виникнення подібної ситуації. При цьому слід мати на увазі, що у зв'язку із пріоритетним розвитком в Закарпатті рекреаційного комплексу і, зокрема, планами становлення елітного туризму необхідно поряд із збереженням та відтворенням навколишнього природного середовища забезпечити вирощування екологічно чистої сільськогосподарської продукції. Разом з тим західні технології її виробництва, що пропонуються, відзначаються недоліками і тому не завжди можуть бути прийнятними. Крім того, з економічної точки зору зарубіжні пропозиції за вартістю застосування перевищують вітчизняні, що в умовах існування проблеми зайнятості та необхідності підтримки власного виробництва робить прийняття цих пропозицій проблематичним.

Важкою щодо виконання проблемою сьогодення є фінансування землеохоронних програм та окремих заходів з їх реалізації. Необхідних обсягів фінансування за рахунок державного бюджету чи коштів у суб'єктів аграрного землекористування в наш час немає. Можна констатувати, що в умовах приватизації сільськогосподарських угідь вирішити окремі економічні проблеми значно важче, ніж до початку реформування земельних відносин.

Слід також мати на увазі ту обставину, що аграрне навантаження на землю по мірі стабілізації економіки та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва буде зростати. А його регулювання в умовах розвитку земельного обігу вимагатиме прийняття нових законодавчо прийнятих економічних механізмів та додаткових фінансових ресурсів.

Реалізація вказаних заходів буде сприяти вирішенню соціальних, екологічних та економічних проблем землекористування в регіоні, зокрема збільшенню обсягів виробництва продукції сільського та лісового господарства, збереженню природного середовища та підвищенню в цілому ефективності функціонування народногосподарського комплексу Закарпатської області.

1. Державний земельний кадастр України (за станом на 1 січня 2002 року). – Київ: Державний комітет України по земельних ресурсах. - 2002. – 49 с.

2. Динаміка земельного фонду України (за станом на 1 січня 2002 року). – Київ: Державний комітет України по земельних ресурсах. - 2002. – 125 с.

3. Trends in Europe and North America. 2001. The statistical yearbook of the Economic Commission for Europe. – New York and Geneva: United Nation. 2001. – 254 p.

УДК 630.5 + 630.6 + 681.518

ЛАНДШАФТНЫЙ АНАЛИЗ ГОРНЫХ ТЕРРИТОРИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГИС-ТЕХНОЛОГИЙ

В.И. Хамарин, В.А. Загорулько

Филиал Института леса им. В.Н. Сукачева СО РАН, г. Томск, Россия

Khamarin V.I., Zahorulko V.A. Landscape analysis of mountain territories with the use of GIS-technologies

Landscape problems of mountainous territories on the example of Kochesh-river basine (Mountainous Altai) are analyzed. The scheme of preliminary landscape map creation by GIS-technologies are offered.

Природно-географическая специфика горных областей заключается в территориальной обособленности, резко выраженной вертикальной дифференциации, сложности геологического строения и подавляющем господстве плотных приповерхностных пород, сильной расчлененности, господстве крутых склонов рельефа, резких контрастах абсолютных высот и экспозиции склонов, большом разнообразии климатических условий, а также соответствующей им дифференциации почвенно-растительного покрова, животного мира и т.д. (Миллер Г.П., 1974). Указанные выше особенности горных территорий обуславливают специфические правила организации таких территорий.

Важным положением, определяющим дифференциацию территории, является отношение исследователя к понятию целостности исследуемых объектов. Принятие концепции целостности объекта вытекает из положения Аристотеля: "целое всегда больше суммы его частей". Принятие концепции целостности природных территориальных объектов необходимо для практического использования геосистемного подхода, который обеспечивает представление о природной среде как иерархической системе целостной самой по себе и делимой на подчиненные целостности (Сочава В.Б., 1978). Особенностью геосистемного подхода к организации территории является то, что он опирается на системный анализ, который обеспечивает возможность более эффективного использования современных ГИС-технологий.

В горных условиях, где речная сеть является одним из основных определяющих факторов социального развития, выделение эколого-хозяйственных типов земель целесообразно производить на основе бассейновой иерархии территории. Сочетание бассейнового и ландшафтного подходов к дифференциации территории позволяет уже на первом этапе решения задачи природопользования выделить потенциально-возможные эколого-хозяйственные типы земель, которые после наполнения ресурсной